

KAKUSZI B. PÉTER**AZ ÁRULÁS MOTÍVUMA
MÁRAI SÁNDOR *HARMINC EZÜSTPÉNZ* CÍMŰ REGÉNYÉBEN**

A második, 1948-ban kezdődő és élete végéig tartó emigrációt vállaló Márai külföldre távozásának mindenképpen a legfontosabb oka: a Magyarországon és egész Kelet-Európában kiépülő szocialista rendszer, ami Márai emberképével, polgáreszményével összeegyeztethetetlen volt. Semmilyen lehetőségét sem látta egy olyan rendszerrel való bármiféle együttműködésnek, amely kollektivistá jellegű volt és belső logikájából következően nem tartotta értéknek az individualitást. Ugyanez játszott többek között abban is szerepet, hogy Márai a nemzeti szocialista vagy éppen a fasiszta eszméket – még mielőtt azok embertelensége sokak számára nyilvánvalóvá vált – határozottan elutasította.

Személye ugyanakkor népszerűsége miatt a kialakuló szocialista rendszer számára valószínűleg megkerülhetetlen volt. Az itthon maradás lehetőségét ezért elvetette, mert ez a teljes elhallgattatását vagy éppen a börtönt jelenthette volna számára.

Másrészt ismerjük azt is a végleges emigráció előtti írásaiból, hogy az európai kultúra életképességében sem bízott. Már az első emigráció idején, a németországi és a franciaországi eszmélődésekor elsősorban Spengler hatására intenzíven foglalkoztatta a „nyugati világ”, lényegében Európa sorsa. (Márai gondolkodását élete végéig hol kisebb, hol nagyobb intenzitással befolyásolták Spengler ezzel kapcsolatos pesszimista nézetei.) Ez – többek között Spengler szerint – a kultúra helyett immár civilizáció, vagyis képtelen a megújulásra, azaz a végső válság stádiumának kezdetén van. Márai ebben a kibontakozó válságban is elsősorban az individualitást látta a legveszélyeztetettebbnek, amely az európai kultúra kreatív alakítója. Az értékteremtő, a kartéziánus alapokra épülő gondolkodásával a polgár az általa teremtett kultúrában korszakokon át biztosan eligazodott. A kartéziánus alapok töredezése, sőt szétesése az értékteremtőt elbizonytalanította, ez pedig a kultúra életképességét megkérdőjelezte.¹

Mindebből az következik, hogy egyrészt a szocializmus kialakuló, Márai eszményeivel – elsősorban az individualitással kapcsolatos nézeteivel – összeegyeztethetetlen rendszere, másrészt – Márai szerint – „a végső nagy válságát élő Európa” voltak számára a lehetséges alternatívák.

¹ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Az egyéniség foglalatja*, Orpheus, 1991/1, 21–27.

Az európai kultúráról vallott nézetei – a naplójának tanúsága szerint – módosultak az ötvenes évek végére: „...Spengler és Toynbee jóslásait... megcáfolták – eddig – az évtizedek: válságok vannak nyugaton, de a »Válság« elmaradt”.²

A marxizmus gyakorlatának néhány meghatározó elemével magyarországi tartózkodásának utolsó időszakában maga is szembesült. A marxizmus elméletével kapcsolatosan – amellyel tudomásunk szerint behatóan sohasem foglalkozott – az ötvenes években már „teljes csődről” beszélt. „A technológia forradalma tökéletesen megváltoztatta a tőke és a munka viszonyát – Marx mindezt nem láthatta előre. De a marxista immanens vallás papjai ma is forgatják az imamalmokat... és ha egy vallás papjai között elszaporodnak a hamis papok, nemcsak a papok emberi minőségét kell megvizsgálni, hanem a dogmát is”.³

Nem az idézett Márai-mondatok hamis vagy igaz tartalmára szeretném a figyelmet felhívni. Számunkra jelen esetben sokkal fontosabb a szocialista rendszerektől való teljes elhatárolódás ismételt deklarálása, valamint az, hogy Márai, Spenglernek a nyugati kultúra totális válságával kapcsolatos – rá hosszú ideig nagy befolyással bíró – gondolatait kritikusabban fogadta. Ezekkel egy időben egyre határozottabban, keményebb szavakkal utasította el – elsősorban müncheni rádiós szerepléseiben – a kommunista rendszerrel való mindenféle diskurzust.

A *Harminc ezüstpénz* című regényének több évtizedes formálódásában, az általa rögzített végső szöveg kialakulásában kétséget kizáróan meghatározó volt a saját emigráns létének illetően értelmezése. Elhatárolódásának ellenpontjaként és árulásként értelmezte a szellem embereinek a meggyőződés nélküli együttműködését a szocialista rendszerrel. A regény ily módon történő aktualizálása egy adott problémakörre: pusztán a „szellem emberei” együttműködésének elítélése az individuum szabadságát mint értéket elutasító szocialista rendszerrel anyagi vagy pozícióbeli ellenszolgáltatásért, természetesen a szöveg értelmezésének az önkényes korlátozását jelentené. Márai ugyanakkor a regény végéhez illesztett jegyzetében önmaga is utal a fent említett inspirációra: „A második világháborút közvetlenül követő években a »testvér testvért / apát fiú elad« napihír volt az újságokban. Az írástudó, aki elárulja a szellem szabadságát, beáll bértollnoknak a Párthoz, mert így szeretné pótolni, ami tehetségéből és jelleméből hiányzik. És képmutató fejcsoválással vágja zsebre a dédelgetés hulladékait, kézdörzsölve fogadja a privilégiumokat. A pap, aki elárulja a vallást, amikor túri, hogy megszarolják vagy megvásárolják. A forradalmár, aki elárulja mindazt, ami a forradalomban jogos követelés volt, mert ezen az áron kap szerepet és baksist. Az áruló mindig nyájas. Így reméli narkotizálni a kínos-mardosó tudatot, hogy csökkent értékű ember. Néha Keriotból való, néha máshonnan. Mint kétezer évvel ezelőtt. Mint ma. Mint holnap, ha lesz még holnap”.⁴

A zárójegyzet idézett sorai önmagukban sem hagynak kétséget afelől, hogy a mű fókuszában az árulás problémaköre áll. Mint két évezred óta a legtöbb értelmezésben,

² MÁRAI Sándor, *Napló 1958–67*, Bp., Akadémiai–Helikon, 1993, 15.

³ *Uo.*, 15.

⁴ MÁRAI Sándor, *Harminc ezüstpénz* = M. S., *Történelmi regények*, I, Bp., Helikon, 2002, 356.

ebben a regényben is Iskarioti Júdás⁵ az árulás szimbólumává vált. A háború utáni budapesti esztendők során – Márai utolsó évei második emigrációjának kezdete előtt, ami lényegében Magyarország végleges elhagyását jelenti – az író újra előveszi fiatalságának kedvelt olvasmányait, többek között – a már említett – Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* című művét. Ugyanakkor soha ezt megelőzően és ezt követően nem kerül elő ennyiszor a bibliaolvasásra és egyben az Istenre vagy éppen az Istennel való kapcsolatára vonatkozó utalás naplóiban. A bibliaolvasás ekkor elsősorban nem egyszerűen az ismeretek felelevenítése és bővítése, hanem az alapvető létkérdések újragondolásának, újrafogalmazásának segítője is. Már egy jó évszázada evidenciának tekinti az irodalomtudomány, hogy minden dekódolás egyéni sajátosságokkal bír. Nem is lehet ez másként, hiszen egy adott mű olvasásának egészen más előtörténete van a különböző olvasóknál. De azt is hangsúlyoznunk kell, hogy egy adott mű – jelen esetben a Biblia vagy bizonyos fejezeteinek Márai részéről történő – újraolvasása értelemszerűen módosítja, formálja az értelmezést, újabb és újabb jelentésrétegeket tár fel. „Ha úgy tetszik, egy-egy esete ez a mű félreértésének. Mégis inkább részleges megértésről volna helyesebb beszélnünk: egy nagy mű mindig lehetőséget ad arra, hogy újabb jelentésdimenziókat sajátítsunk el benne”.⁶ Az évtizedeken át írt és átírt, félretett, majd újra elövelt regény formálásának, átírásának egyik oka éppen a többé-kevésbé rendszeresen olvasott Biblia különböző jelentésrétegeinek felismerésével való szembesülés. A befogadás folyamatában meghatározóak a befogadóban végbemenő változások az adott mű olvasása és újraolvasása(i) között eltelt időszakban, hiszen ez a tapasztalat döntően befolyásolja a mű értelmezését.

A Biblia olvasásával és értelmezésével kapcsolatosan le kell szögeznünk, hogy Márai nem kötődik a kereszténység semelyik egyházának hittételekben rögzített tanításaihoz. Ez természetesen olyan tényező, amelynek a Biblia vagy annak egyes részletei befogadásánál döntő szerepe lehet. Ugyanakkor szó sincs arról, hogy ateista nézőpontból közelítene a Bibliához és ez az ideológiai pozíció lenne hatással a mű esztétikai vagy éppen teológiai értelmezésére. Márai több személyes istenkapcsolatot jelző megállapítást tesz a naplóban. „Tudni, hogy Isten mindig itt van. Tudni, hogy egyedül vagyok Istennel. Mindent nézni, szótlantul”.⁷ Viszont kétségtelen, hogy a negyvenes évek közepéhez képest a nyolcvanas évek elejére igen nagy változáson ment át világnézete, így a hitről, Istenről alkotott nézetei is. E megállapításom igazságát jól alátámasztják az említett évek naplóbejegyzései is.

A *Harminc ezüstpénz* megírásának ötlete és a végleges szöveg kialakulásához vezető út egyik fontos állomása: tehát az első változat még az emigráció előtti évekhez kötődik. Valószínűsíthető, hogy a témaválasztás és a Biblia rendszeres olvasásának időbeli parallelitása szorosan összefügg. A bibliai Júdás alakjának ugyanakkor különös idősze-

⁵ Az evangéliumi hagyomány megőrizte az Iskarioti ragadványnevet is. Ezt évszázadokon át az exegézis a „Kariótból való férfi”-ként értelmezte, jelenleg azonban más, elfogadhatóbb nézetek kiszorították ezt az értelmezést (lásd Ortensio DA SPINETOLI, *Lukács szegénység evangéliuma*, ford. TURAI Alfréd, Szeged, Agape, 1996, 660).

⁶ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A zavarba ejtő elbeszélés*, Bp., Kozmosz, 1984, 16.

⁷ MÁRAI Sándor, *Ami a naplóból kimaradt 1945–1946*, Bp., 1993, 12.

rúséget ad a jelen, amelyben a Júdás-magatartás kevésbé marad rejtve. „Szomszédom, – nemrégén még lelkes náci-barát – orosz GPU-tisztet látott vendégül vacsorára”.⁸ Ugyanakkor szó sincs róla, hogy Márai Júdás-élményét a bibliai árulástörténet és a „mindennapos” árulástörténetek áttekinthetetlen és gyakran morálisan nehezen megítélhető párhuzamosságaira igyekezne végletesen leegyszerűsíteni. Maga Júdás alakja érdekli, a köznapiság fölül emelkedve, a maga összetettségében, a társakkal, többek között Jézussal való viszonyában.⁹

A teológia sem egyszerűsíti le a Júdás-problémakört az árulás tényére. (Visszafogottan és körültekintően alkot véleményt Júdás sorsáról is.) A teológiai értekezésekben, diskurzusokban sokkal inkább a félreértésre helyeződik a hangsúly Júdás tetteinek megítélésében, mintsem arra, hogy Júdás megtagadta Jézust (noha a teológia ezt a Jézusnak tulajdonított állítást nem vonja kétségbe). A zelóta Júdás szándéka nem Jézus kivégeztése, hanem az események felgyorsítása, a zelóták által elképzelt zsidó jövőkép, a fegyveres Róma-ellenes felkelés gyors kirobbantásának érdekében. Az árulás oka – elsősorban tehát – a félreértés. Jézus szavainak a helytelen értelmezése. Nem Jézus szavainak vagy általában a szavak kiüresedésének problémájával szembesül Júdás (és mi is) jelen esetben – mint maga Márai hosszabb-rövidebb ideig egy korábbi alkotói korszakában –, hanem az értelmezés lehetőségeinek útvésztoível.

Márai életének első szakaszában nem írt történelmi regényeket. Az elsősorban az individuuum válságtüneteit vizsgáló író azonban a háborút követő években több alkalommal is történelmi tárgyú témákhoz fordul. Szigeti Jenő szerint „...a naplóíró Márai fölfalta a regényíró és egy különös epikai sodrású modern »Krisztus-prédikációt« teremtett”.¹⁰

Ezekben az ún. történelmi regényeiben tehát mindig egy-egy korszakváltáshoz fordul. A figyelem fókuszába helyezett történelmi esemény a régi bomlásának és az új megjelenésének egy olyan találkozási pontja, amelyben az individuuum – egyik lehetséges – alapélménye az elbizonytalanodás.¹¹ Márai saját helyzete önmaga számára is nehezen értelmezhető. Az egyébként többé-kevésbé szilárd támaszként szolgáló kulturális beágyazódása helyett légiűres teret észlel maga körül. Kétségtelen a párhuzam saját megváltozott helyzetének folyamatos újraértékelése és a témaválasztás között: a műveltségek közötti radikális váltás számára nem a múlt egy érdekes vagy kevésbé érdekes fejezete, hanem hétköznapijainak valósága.

Míg történelmi és társadalmi regény élesen különválnak a 19. század végén és a 20. század elején a magyar irodalomban, pl. Jókai és Gárdonyi esetében (és ezzel eltér az Eötvös- és a Kemény-féle felfogástól, amelyekben a történelmi idő és a jelen, a múltból teremtett és a jelenben megélt fikció konvergenciája, sőt elválaszthatatlansága adott), addig a nyugati regényirodalomban a történelemből merített fikció is az Én elbizonytala-

⁸ *Uo.*, 13.

⁹ *Uo.*, 284–285; SZIGETI Jenő, *A harminc ezüstpénz = „Este nyolckor születtem...”*, szerk. LŐRINCZY Huba, CZETTER Ibolya, Szombathely, BÁR-könyvek, 2000, 101.

¹⁰ *Uo.*, 99.

¹¹ FRIED István, *Az őrzés könyvei = F. I., „...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba” (Tanulmányok az ismeretlen Márai Sándorról)*, Bp., Enciklopédia, 1998, 192–193.

nodásának élményét, az Idő új epikai értelmezését rögzíti. Márai ún. történelmi regényei az említett Eötvös–Kemény-féle felfogásra épülnek, ami a jelent és a múltat együttesen a fókuszba helyező látásmódot mutat.¹² Márai történelmi regényeiben – így a *Harminc ezüstpénz*ben – sem tekinthető a történelmi téma egyszerűen csak a múlthoz rendelt fikciónak. A bibliai történetnél és magánál az áruulás tényénél vagy annak színes leírásánál sokkal fontosabb az áruulás (a mindenkori áruulások) lélektana, szociokulturális környezete.

Kétségtelen, hogy ez az esszéregény több vonatkozásban is magán viseli a Márai-naplók stilisztikai elemeit. A narráció kitüntetett szerepe nem kérdéses. A *Harminc ezüstpénz*ben nagy hangsúlyt kapnak a történeten kívüli narrátori közlések. Kiemelt szerepük van azoknak a narrátori megszólalásoknak, amelyek az elbeszélő érzéseit, gondolatait közlik, tehát nem a szereplők, a történetbeli személyek reflexiói. Ezek a közlések magára a történetre is vonatkoznak, de Márai ezen regényében különös hangsúlyt kapnak a tájra, a történet körülményeire, a szereplők személyiségjegyeire vonatkozó megjegyzések.

A narrátor megjegyzései a Jézus-történet kulturális beágyazottságának rendkívül alapos ismeretét jelzik, és komoly erőfeszítéseket mutatnak arra vonatkozóan, hogy a narrátor a megváltástörténetet egy hanyatló műveltség, vagyis civilizáció és egy dinamikus, az eltűnő civilizáció értékeit azonban meg nem tagadó kultúra határmezsgyéjeként értelmezi.

Elsősorban a mű első fejezeteiben (de nem kizárólagosan csak ott) a regény műfaji sajátosságai háttérbe szorulnak.

Az író és a narrátor azonosítása fiktív elbeszélés esetében tévedés lenne, hiszen maga a narrátor is a fikció egyik eleme, a szöveg része. E kettő azonosítása, illetőleg különválasztása problematikusabb a történelmi elbeszélés esetében. A *Harminc ezüstpénz* című regényt nem tekinthetjük a szó klasszikus értelmében történelmi regénynek. A narrátor közleményei között kiemelt szerepet kapó rész, a történet, ebben az esetben egy szépirodalmi alkotásnak, a Bibliának egy kulcsfontosságú eseménysorát dolgozza fel.

Az evangéliumok eseménysorozatának a helyszíne, légköre, a szereplők állásfoglalásának, szavainak kulturális háttere, érdekrendszere, a történeti Jézus alakja foglalkoztatja a mű elején. Az evangéliumok eseménysorának történeti-szociológus háttérvizsgálatával a jézusi küldetésstudat kialakulásának körülményeit, személyiségének formálódását kutatja. A mű első részében érdeklődésének középpontjában tehát a krisztusi küldetésstudat kialakulásának Jézus személyében és a zsidó kultúrában gyökerező elemei, valamint a zsidóság messiásvárásának ellentmondásosságai állnak. Márai számára évtizedeken keresztül fókuszált probléma, hogy mi lehet a háttere ennek az evangéliumokból ismert történelmi jelentőségű eseménynek. Márai az evangéliumi történethez és szereplőhöz tehát nem a szövegre kérdező, de önmagát a keresztény hit alapigazságainak alárendelő hívő pozíciójából közelít, hanem általában távolságot tart a teológiai megfontolásoktól, de legalábbis a priori nem fogadja el őket.

¹² SÁNDOR Iván, *A regény jövője*, Bp., Krónika Nova, 2002, 72–79.

A felvilágosodás előtti időkre visszatekintve a tradíció – és szűkebb értelemben a Bibliával kapcsolatos hagyomány – egyrészt megkérdőjelezhetetlen volt, másrészt – és egyben az előző állításból következően – a jelenre való befolyása egyértelmű volt. Nem érzékelték, hogy különbség van a múltbeli események történetisége és egzisztenciális jelentősége között. Ez a felvilágosodás korától kezdve radikálisan megváltozott. Mind a teológiának, mind a filozófiának folyamatosan aktuális kérdése, hogy miként lehet egy történeti eseménynek egyértelműen egzisztenciális jelentősége. A kérdés tulajdonképpen az, hogy mennyiben függhetünk egy történeti igazságtól. Csak olyantól függhetünk, amelynek transzcendentális szükségessége belátható vagy még inkább csak olyantól, amely igazolható „egzakt” tudományos módszerekkel? Ha a kérdést a keresztény hit aspektusa szerint tesszük fel, akkor a hithez tartozik bizonyos reflexió is, amely részint arra irányul, hogyan ismertük meg ezeket a hitben abszolútnak értelmezett eseményeket, részben pedig arra, hogyan igazolható ez a történelmi megismerés az ember „igazságérzete” előtt. Ebben az esetben összeegyeztethetlenség van egyrészt a történelmi események, másrészt a történelmi események abszolút egzisztenciális jelentősége és a hit érvénye között.¹³

Márait foglalkoztatja ez a fenti probléma is, hiszen a hagyományainkra és ezen keresztül a személyes életünkre is nagy hatást gyakorló evangéliumi történetnek részben a Bibliából „kimaradó” mozzanatait gondolja végig abból a nézőpontból, amely a történelmi eseménynek a kultúrát, az egzisztenciális létünket befolyásoló erejét firtatja. Elsősorban azért teszi mindezt, hogy Júdás és Jézus személyének, kapcsolatuknak és magának az árulás mozzanatának alaposabb megértéséhez jusson el.

Márai alapos előtanulmányokat végzett a Júdás-történettel kapcsolatosan a regény különböző változatainak írásakor.¹⁴ Lukács és János evangélisták elbeszélése szerint Júdás árulása a keresztény Nyugat számára az árulás prototípusává vált. A keresztény bibliamagyarázat, de a középkori drámák és eposzok az árulásmotívumok alkalmazásakor szinte kizárólagosan arra az értelmezésre alapozódnak, hogy Júdás tettét a harminc ezüstpénzért, vagyis lényegében kapzsiságból követte el. Hasonló álláspontra helyezkedik Kálvin János is: „Különösen meg kell jegyeznünk, hogy Júdásban a kapzsiság volt az oka és forrása annak a vakságnak, s ebből kitűnik, hogy méltán nevezi Pál a pénz szeretetét minden gonoszság gyökerének”.¹⁵ Az árulásmotívum alkalmazásának háttérében ezekben a művekben tehát a mohó birtoklásvágy áll. Ez az értelmezés hidat képezett a germán kultúrkörben az evangélium befogadásához. A germán alkotásokban nagy szerep jut a rossz tanácsadóknak, a hűtleneknek és hitehagyottaknak, akik egy személyes bizonyságot építő csoportba tartoztak.

¹³ Karl RAHNER, *A hit alapjai*, Bp., Pázmány Péter Hittudományi Akadémia, 1985, 253–254.

¹⁴ Ezzel kapcsolatosan Josephus FLAVIUS, *A zsidók története* (Bp., Renaissance, 1946), RENAN, *Jézus élete* (Bp., Európa, 1991), G. PAPINI, *Krisztus története* (Bp., Atheneum, 1925) című könyvek mellett jó néhány, a témával kapcsolatos művet olvasott.

¹⁵ KÁLVIN János, *Magyarázat Máté, Márk, Lukács összhangba hozott evangéliumához*, IV, Bp., Sylvester, 1942, 64.

Ezzel szemben áll az az újabb interpretáció, amely a modern költészetben is hangsúlyt kap. Eszerint Júdás tette egyrészt – mint ezt korábban már említettem – egy elkeseredett zsidó hazafi cselekedete, miként ezt a felfogást egy jóval régebbi orosz legendában is megtaláljuk, másrészt egy szent történeti dráma nélkülözhetetlen szereplője. Ez ugyanakkor Júdásnak a megváltásban betöltött szerepére utal és sajátos küldetéseként is értelmezhető.¹⁶ Júdás szerepe nélkül ugyanis az Újszövetség sem lenne teljes. Árulás nélkül nincs kereszthalál és nincs feltámadás, Jézus működése teológiai szempontból értelmét vesztené. A bibliai Júdás-történet és Márai parafrázisa között azonban jelentős eltérések vannak.

A Máté szerinti evangéliumban a következőket olvashatjuk. „Mikor Júdás, az áruló, látta, hogy elítélték, megbánta tettét, és visszavitte a harminc ezüstöt a főpapoknak és a véneknek. Vétkeztem – mondta –, elárultam az igaz vért”.¹⁷ Júdásban tehát felébredt a bűnbánat. A pénz visszaadása és nyilatkozata nyilvánvalóan abban a pillanatban történt, mikor Jézust a nagytanácsból Pilátushoz vitték, tehát egy konkrét célra irányul. Ez az eljárás újrafelvételét akarja elérni. Ennek a zsidó jog szerint be kell következnie, hiszen az alábbiak szerint rendelkezik a sanhedrin misnatraktátusa: „Ha valaki azt mondja, abban a helyzetben vagyok, hogy ártatlanságára bizonyítékot tudok felhozni... sőt ha azt mondja: abban a helyzetben vagyok, hogy magam számára az ártatlanság bizonyítékát tudom felhozni, akkor visszavezetik. Ha az ártatlanságra indokot talál, akkor szabadon engedik”. Júdás ezzel a szándékával nem ért célt. Jézus melletti ártatlanságnyilatkozatát, mely egyben a saját vétkének megvallása, visszautasították. Azt a választ kapja: „Mi közünk hozzá?... A te dolgod.”¹⁸ Az, hogy Júdás a pénzt a templomba hajtja, a zsidó jogra vezethető vissza. A zsidó jogban létezik egy rendelkezés, miszerint ha az eladó a vásárlást vissza akarja fordítani, de ezt a vevő megtagadja, akkor a pénzt a megszentelt templomba kell vinni. Ezután történik Júdás öngyilkossága. A zsidó jog alapján a hamis tanút abban az esetben, ha magát annak vallja vagy ezt rábizonyítják, ki kell végezni akkor is, ha a hamis tanúsága következtében az ítéletet meghozták, de még nem hajtották végre. Azzal, hogy Júdás hamis tanúzással vádolta magát – ha azt elfogadják –, kivégzését vontta volna maga után. Az öngyilkosság a megbánásának bizonyítéka, valamint az elkeseredésének, hogy Jézust nem tudta megmenteni. Itt igazolódik a protestáns teológusoknak az a gyanúja, hogy Júdás lényegében a saját maga által elképzelt messiási képet („fegyveres lázadó vezér”) akarta Jézusra kényszeríteni. Máténál tehát az árulást az egyértelmű megbánás követi. Ezzel szemben Márai regényében nyitva marad a kérdés.¹⁹

„...nyoma vész az éjszakában, eltávozik az emberek szeme elől az időben. Mert minden, amit az emberek később mesélnek, merő pletyka és találgatás. Lehet, hogy felakasztotta magát és visszadobta a pénzt. Lehet, hogy nem adta vissza a pénzt és nem követett el öngyilkosságot, hanem vértelket vásárolt, temetőrészt, ahol az idegenek temetkeztek. Lehet, hogy ott élt még sokáig a telek közelében, békében és háborítatlanul. És lehet,

¹⁶ Elisabeth FRENZEL, *Motive der Weltliteratur*, Stuttgart, Alfred Körner Verlag, 1992, 788–789.

¹⁷ *Biblia*, Bp., Szent István Társulat, 1976, 1125 (Máté 27, 3).

¹⁸ Uo. (Máté 27, 4.)

¹⁹ SZATHMÁRY Sándor, *Bibliaismeret*, II, Bp., Kálvin, 1995, 454.

hogy az első riadalom múltával, köztisztelettől övezetten halt meg, mint jómódú sírkerttulajdonos, aki az itt elhalálozott rómaiak, görögök és perzsák hátramaradottjaitól évdíjat kapott a sírok gondozásáért. Az árulók általában sokáig élnek, legtöbbször elégedett és békés emberek.”²⁰

Márai Júdás árulás utáni sorsáról kérdéseket fogalmaz meg, lehetséges jövőképeket vázol. Ahogyan maga az árulás melletti döntés – annak ellenére, hogy az odavezető út igen sok racionális mozzanatot jelöl – a misztériumok szintjén marad, úgy az árulást követő lelki folyamatokról, bár sokat tudhatunk, de tudásunk ebben az esetben is csak töredékes. A Júdás árulása utáni, az árulás következményeit leíró fent idézett szövegrészlet lezárulatlanul hagyja.

Márai a teológiai célokat szolgáló evangéliumi szöveg jeleneteit, az egyes kijelentések, szövegrészek ismerethátterét bővíti. Kísérletet tesz a bibliai szöveg írójának egyszerű, elsősorban az ún. hitigazságokat közölni szándékozó kijelentéseit végig szem előtt tartva, a történetben szereplő néhány evangéliumi alak emberközeli bemutatására. „Jézus, az ács fia, a harmincéves, tud a vérről. És mindarról, amit ez a különös, folyékony anyag mozgat az emberben és a világban”. Vagy: „...János, aki egyénien látott és jegyzett fel mindent, tehát eltérően, mert költő volt. Ezen felül alkatian hajlott a gerjedésre”.²¹

Tekinthető maga a regény bizonyos értelemben a bibliai hatástörténet részének, hiszen hozzárendelődik egy valamikor létrejött szöveghez. Igaz, hogy nem egyszerűen kommentárról, olvasatról van szó, hanem a bibliai szövegrészek új ismeretekkel való irodalmi bővítéséről és mindenekelőtt a mindenkori Júdás-szerep értelmezésének kísérletéről. Az evangéliumi szövegrészek és a Márai-regény közötti intertextuális kapcsolat felismerése a szövegértelmezés lehetőségeit kiterjeszti. A Márai-szövegben meglévő utalások ugyanis aktivizál(hat)ják az evangéliumokban rögzített történetekkel kapcsolatos ismereteinket. A Júdás szerepéről és árulásáról viszonylag szűkszavúan nyilatkozó evangéliumok a hitigazságok sajátos – elsősorban Jézus küldetéséhez és megváltói szerepéhez nélkülözhetetlen – részeként írnak Júdás árulásáról és a személyiségében rejlő, az áruláshoz vezető előzményekről. Márai is elsősorban Jézus félreértésében, Júdás személyiségében és zelóta elveiben keresi árulásának mozgatóit, amely megközelítés – mint láttuk – a teológiától sem idegen.

„Valahányszor látjuk, egy-egy pillanatra mindig szó van a pénzről is. Az ember nem véletlenül lesz pénztáros, ha történetesen Jézus környezetéhez tartozik. A szinoptikusok nem vádolnak ok nélkül sikkasztással valakit. Mikor közeledünk az alakhoz, akiről oly keveset tudunk, a tapinthatót kell érintenünk. Azt a sajátos valóságot kell érzékelni, melyet indulat, érdek, legenda sem tudott az időben megmásítani”.²²

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a megállapításokat, amelyek felhívják a figyelmet arra, hogy ebben a művében éppen úgy, mint többi antik tárgyú regényében, Márai iróniával, az antik-bibliai alakokat gyakran megkérdőjelezve szemléli az emléke-

²⁰ MÁRAI, *Harminc ezüstpénz*, i. m., 353.

²¹ *Uo.*, 263.

²² *Uo.*, 279.

zet kultikus-szagrális értelmezését.²³ Ezt az iróniát a *Harminc ezüstpénz*ben is sok helyen tapasztalhatjuk. (Ilyen például sok részletében a Jordán partján prédikáló János személyének és működésének, hatásának bemutatása.) E révén (is!) válik a szagrális misztérium – megtartva ugyan a titok jellegét – a hétköznapi gondolkodás kereteibe ágyazva egyszerre az ember és Isten kapcsolatának, egybefonódásának megfejthetetlen eseményévé és egy adott – sokszor nagyon is az evilági struktúrákra koncentráló – közösség kultúrájának a hétköznapi kicsinyességgel is átjárt termékévé. Az apostolokban a Jézusban megtestesülő misztériumhoz való – rendszerint nem intellektuális, hanem ösztönös – ragaszkodás együtt jár a kételyekkel, elbizonytalanodással éppúgy, mint a bibliai szövegben hasonlóan. A Jézus környezetében lévő személyek deheroizálása – sokszor az előbb említett irónia eszközével – az események megértésének a kísérletét jelenti. Mindez azonban a viselkedésük, személyiségük helyenként nagyon is profán bemutatásával ötvöződik. „Simon szemlélődő és szenvedélyes ember volt... hirtelen haragú... Jézus érezte a különbséget, tapintotta a körülötte felsorakozó emberek, jellemek sokféleségét. És noha Jánosban, a fiatalban és féltékenyben, több volt a megvesztegető kedvesség és indulat, tehát több volt a vállalkozási hajlam is – ezen felül tehetséges volt, akkor is, ha teljességében nem ő írta az Apokalipszist, de bizonyos, hogy ő adott ösztönzést az egészhez és ez már tehetség”.²⁴

Júdás alakja pedig nem a környezetétől radikálisan elváló gonosz. A Jézus közvetlen környezetében lévő többi tanítványban éppen úgy megvan időnként a kétely, mint Júdásban, de ez számára a krisztusi misztériumot és tisztaságot elhomályosítja.

Maga Márai is Renanra hivatkozik, aki azt állítja, hogy Júdás árulásának okairól nem tud semmi bizonyosat. Ennél tovább Márai sem jut. Pedig őt is foglalkoztatta a kérdés. Nemcsak „általában” az áruló magatartás, a lelki mozgatók, a döntés meghozatalának misztikus pillanata, hanem maguk Júdás árulásának az okai is, mint erre Szigeti Jenő is hivatkozik Márait idézve: „A Júdás-könyvre csaknem kíváncsisággal készülök; szeretném megtudni, miért is árulta el Jézust, ez a kérdés, amelyre az evangéliumok, igen, a világirodalom sem tud felelni. Talán írás közben megtudom vagy megálmodom.”²⁵

A regény ugyanakkor nemcsak az árulás motívumát vizsgálja, hanem legalább olyan fontos szerepet kap Jézus személye. Ennek átgondolása még további kutatásokat igényel.

²³ FRIED, *Az őrzés könyvei*, i. m., 192.

²⁴ MÁRAI, *Harminc ezüstpénz*, i. m., 244–245.

²⁵ SZIGETI, *A harminc ezüstpénz*, i. m., 103.